

Ocjene i prikazi

Povodom dana grada Paga, 30. ožujka 2011. godine publikacija je prikazana stručnom krugu i zainteresiranom čitateljstvu. Objavljivanjem Ruićeva rukopisa grad Pag je dobio "malu enciklopediju" svoga identiteta, poput tek nekoliko sličnih sredina u našoj zemlji. Predstavljeno izdanje poklon je gradu Pagu na temelju višegodišnjeg neumornog rada prof. dr. sc. Miroslava Granića, ljubitelja i danas najboljeg poznavatelja Ruićeva djela i bogate paške povijesti.

Dr. sc. Josip Celić

OSVRT NA KNJIGU O TRADICIJSKOJ KULTURI ZADARSKIH ARBANASA

Aleksandar STIPČEVIĆ, *Tradicijska kultura zadarskih Arbanasa*, Zagreb, 2011., 452 str.

Sredinom kolovoza 2011. u Zagrebu je iz tiska izašla opširna knjiga uvaženoga prof. dr. sc. Aleksandra Stipčevića – pisca brojnih knjiga te znanstvenih i stručnih radova, dopisnog člana dviju akademija, dobitnika brojnih znanstvenih nagrada i odlikovanja, velikog znalca i pisca kulturne povijesti Ilira, vrsnog albanologa, pedagoga, bibliografa, bibliotekara i danas ponajboljeg poznavatelja povijesti knjige u Hrvata – pod naslovom *Tradicijska kultura zadarskih Arbanasa*. Radi se o osobitom djelu, izvornoj znanstvenoj monografiji, koje je nastalo kao plod dugogodišnjeg autorova istraživanja, osobnog iskustva i mukotrpnog prikupljanja podataka o životu, kulturi, jeziku, običajima, pučkim vjerovanjima i narodnoj književnosti zadarskih Arbanasa, a sve s ciljem da se otrgne od zaborava i trajno sačuva bar on što se još može sačuvati od te vrijedne kulturne baštine. U tome je prof. Stipčević, unatoč brojnim poteškoćama, sasvim uspio.

Knjiga se sastoji od sadržaja (str. III – VII), predgovora (IX – XII), proslova (XIII – XVII), uvoda "O zadarskim Arbanasima" (1 – 32), poglavlja I. "Život i običaji" (41 – 250), poglavlja II. "Pučka vjerovanja" (271 – 366), poglavlja III. "Narodna književnost" (373 – 442), te bilješki (32 – 39, 251 – 269, 366 – 372, 443 – 445), literature (447 – 450) i bilješke o autoru (451 – 452).

U predgovoru, koji je sjajno napisao akademik Radoslav Katičić, iznose se visoke ocjene o ukupnom radu prof. Stipčevića, a osobito o posljednjem njegovu djelu – *Tradicijskoj kulturi zadarskih Arbanasa*. Ono se temelji na usmenom kazivanju starijih osoba, Arbanasa i Arbanaški, na izvornom arhivskom gradivu, periodici i skromnoj literaturi. Evo što o tome, između ostaloga, kaže akademik Katičić: "Njegova je knjiga znanstveno djelo, vrlo čvrsto podzidana i znalački pisana monografija o osebujujoj pojavi zadarskih Arbanasa, etničke skupine nastanjene u naselju odmah do Zadra, koje je kroz ... tri stoljeća zadržalo vrlo izrazitu vlastitost. [...] U knjizi je mnogo navoda i tekstova na arbanaškom jeziku, autoru

materinskom, jednom gegskom (sjevernom) dijalektu albanskoga jezika, i svi su brižljivo prevedeni na hrvatski. Po svem je tome to djelo izrazito izvorno. [...] Na tom pouzdanom temelju Stipčević korak po korak strpljivo gradi sliku tradicijske kulture zadarskih Arbanasa, dojmljivu i uvjerljivu. Uvijek toplu i živu.” Na kraju Katičić zaključuje kako je vrijednost navedene knjige za razvoj humanističkih znanosti, a osobito etnologije, lingvistike, kroatologije, albanologije i drugih grana jako velika te kako je ona od “*velike važnosti i osobite vrijednosti za potpun i skladan razvoj*” i hrvatske kulture. Ona je spomenik “*vrlo specifične tradicijske baštine zadarskih Arbanasa*”, kojom se nadoknađuje velik propust u našoj dosadašnjoj znanosti.

U kratkom proslavu autor sažeto navodi, naravno sve po kazivanju starijih osoba, kako se živjelo, u što se vjerovalo i što se sve događalo u Arbanasima do Prvoga svjetskog rata, a i poslije; osobito noću kada su selom navodno šetala neka čudna bića (vile, vještice, zmije, mrtvaci) i vladale zle sile od kojih se trebalo zaštititi raznim čarolijama, te kako je nakon pojave struje i izgradnje električne rasvjete svega toga nestalo. Na kraju se pisac zahvaljuje svima koji su sudjelovali u usmenom kazivanju, provjeravanju podataka i prikupljanju gradiva na temelju kojeg je nastalo ovo djelo.

U opširnijem uvodu “O zadarskim Arbanasima” dr. Stipčević nam daje jedan širi povijesni okvir unutar kojeg smješta sva bitna kulturna i životna događanja zadarskih Arbanasa od doseljenja do naših dana. Nastojeći dati što potpuniju sliku o životu i radu zadarskih Arbanasa, koja se uglavnom može rekonstruirati na temelju sačuvanih povijesnih izvora, on započinje iznošenjem podataka o teškom životu kršćanske raje pod turskom vlašću u sjevernoj Albaniji odnosno Crnoj Gori od Berlinskoga kongresa 1878. godine. Na temelju spomenutih izvora saznajemo da su prvi zadarski Arbanasi, njih oko 450, došli iz triju albanskih sela – Šestani, Brisku i Livari – smještenih sjeverno od Ulcinja u blizini Skadarskog jezera.

Akcija preseljenja iz stare domovine u neposrednu okolicu Zadra temeljito je pripremana i uspješno izvedena uz pomoć crkvenih i svjetovnih mletačkih vlasti u vremenu od 1726. do 1733. godine, a odvijala se u nekoliko navrata. Najvažniju ulogu u tome je odigrao zadarski nadbiskup Vicko Zmajević, Hrvat rodom iz Perasta, koji je prethodno bio barski nadbiskup (od 1701. do 1713.), a postao je i vrlo utjecajna osoba u visokim crkvenim krugovima kada je postao apostolski vizitator za Albaniju, Srbiju, Makedoniju i Bugarsku. Njemu su iz prve ruke bile dobro poznate strašne patnje i muke tamošnjih Albanaca, kršćana, što su ih nad njima provodile turske vlasti, age i begovi. Stoga, kada je postao jednom od najutjecajnijih osoba Vatikana za Balkan i zadarski nadbiskup, odlučio im je pomoći tako da im omogući prijelaz ispod teškog turskog *zuluma* i teritorija na hrvatski državni teritorij pod vlašću Mletačke Republike kod Zadra.

Osim vjerskog motiva za preseljenje dijela Albanaca iz okolice Skadra u neposrednu okolicu Zadra te ljubavi i brige nadbiskupa Zmajevića, što je nedvojbeno točno, bilo je tu i drugih razloga za bijeg iz stare postojbine, a najvažniji su sljedeći: prvo, preveliki nameti turskih paša, aga i begova koji su nemilice provodili teror i utjerivali harač od gladne i jadne kršćanske raje; drugo, razne bolesti, a osobito kuga, koja se često i nekontrolirano pojavljivala u tim ratom opustošenim krajevima; i treće, novačenje u tursku vojsku u svezi s

Ocjene i prikazi

tada aktualnim tursko-perzijskim ratom (1722. – 1736.). Sve to, naravno, kao i niz drugih razloga (gospodarski, socijalni, politički), utjecalo je na odluku o preseljenju više albanskih obitelji iz njihova starog zavičaja u svoju novu domovinu Hrvatsku.

Albanci su u manjim skupinama najprije bježali s nemirnoga turskog teritorija, tzv. Krajine, na teritorij Mletačke Republike (Boke kotorske odnosno Mletačke Albanije), gdje su bili dobro prihvaćeni. Zatim su, kada ih se dovoljno skupilo, uz pomoć mletačkih vlasti i nadbiskupa Zmajevića u više navrata brodovima prevoženi u Zadar i smješteni nedaleko od gradskih zidina s istočne strane grada uz more, a neki su kasnije završili na Pločama i u Zemunik, gdje su dobili zemlje i ubrzo se kroatizirali. Pristigli Arbanasi svoje novo naselje, koje im je pomogla izgraditi mletačka vlast, nazvali su na svom materinskom jeziku i po sebi *Arbanëshi*, na hrvatskom Arbanasi, a na talijanskom jeziku *Borgo Erizzo* po mletačkom providuru Nikoli Erizzu.

Doseljene albanske obitelji dobile su od mletačkih vlasti novoizgrađene kuće, manje okućnice, sjeme za sjetvu i zemlju koju je trebalo privesti kulturi i dalje obrađivati. Vrijedni doseljenici su ubrzo prokrčili neobrađena polja i svojim marljivim radom preobrazili užu okolicu grada, opskrbivajući Zadar za duže vrijeme svježim voćem i povrćem, a upravo to je bilo ono što su mletačke vlasti od njih očekivale. Osim što su bili dobri poljodjelci, vinogradari i voćari, mnogi Arbanasi iskoristili su blizinu grada i njegove potrebe te su ubrzo postali vrijedni obrtnici: zidari, stolari, krovvari, klesari, mesari i trgovci. Na taj način lakše su dolazili do potrebnih sredstava za život koja su im omogućila bolji standard, školovanje djece i brže uključivanje u društveni i politički život u novoj sredini.

Ogromnu ulogu u uključivanju Arbanasa u društvenopolitički život grada i njegove uže hrvatske okolice odigrale su dvije važne ustanove: Zmajevićevo glagoljaško sjemenište, utemeljeno u Zadru 1748., i Muška učiteljska škola – Preparandija, osnovana u Arbanasima 1866. godine. U njima su se školovali i u hrvatskom nacionalnom duhu odgajali brojni svećenici i učitelji, prvi pravi intelektualci rodom iz Arbanasa, koji su u drugoj polovici 19. stoljeća odigrali važnu ulogu u hrvatskomu narodnom preporodu u sjevernoj Dalmaciji i šire. Oni su najčešće bili prvi pismeni ljudi u sjevernodalmatinskim selima u kojima su službovali i širili prosvjetu i kulturu te zagovarali hrvatsku nacionalnu i državnu misao.

Nakon pada Mletačke Republike 1797. i kratkotrajne Prve austrijske uprave (1797. – 1805.) te, također kratkotrajne, francuske vladavine (1806. – 1813.), Dalmacija se sve do kraja Prvoga svjetskog rata 1918. godine nalazila u sastavu Habsburške Monarhije. Kada u Monarhiji nakon pada Bachova apsolutizma (1859.) početkom šezdesetih godina 19. stoljeća dolazi do obnavljanja ustavnosti, uvođenja višestranačja i parlamentarizma, u Dalmaciji su se rasplamsale žestoke političke borbe. U te borbe uključuju se aktivno i zadarski Arbanasi, jedni podupirući hrvatsku, a drugi autonomaško-talijanašku stranu. Većina njih je u početku ipak podupirala Narodnu stranku, a kasnije Stranku prava i Čistu stranku prava, koje su se borile za ujedinjenje Dalmacije s Banskim Hrvatskom, a tek manji dio bio je za autonomaše i njihovu Autonomašku stranku, koja je stalno bila protiv ujedinjenja. Potkraj 19. i na početku 20. stoljeća među zadarskim Arbanasima, pokraj hrvatske i autonomaške, oživljava i treća, albanska politička struja. Logično, bio je to zov stare domovine uoči Balkanskih ratova i stvaranja samostalne albanske države godine 1912.

Glavni vođa arbanaških Hrvata, odnosno radikalne prohrvatske političke struje u Arbanasima, bio je veleposjednik i trgovac Pavao Luči Relja, koji je pokrenuo i financirao tiskanje prvih čisto pravaških glasila u Dalmaciji – *Stekliša* i *Pravaša* – 1883./84. godine. Hrvatska politička struja u Arbanasima osniva godine 1895./96. *Hrvatsku čitaonicu* u kući Ivana i Krste Perovića. U prostorijama čitaonice održana je 1898. prva konferencija dalmatinskih starčevićanaca i utemeljena Čista stranka prava za Dalmaciju, a 1906. održana je i skupština pravaša zadarske općine. Godine 1910. u Arbanasima je osnovano sportsko društvo *Hrvatski sokol* u sklopu kojeg je djelovalo *Tamburaško i pjevačko društvo*. Društva su uspješno radila sve do 1920., kada je nasilno bio prekinut njihov rad. Sva ta hrvatska društva i hrvatske političke stranke djelovali su u hrvatskome nacionalnom duhu i zalagali se za ujedinjenje Dalmacije s prekovlebitskom Hrvatskom. Zapravo, većina zadarskih Arbanasa je od samoga početka iskreno prihvaćala suživot s Hrvatima, hrvatski jezik i svoju novu domovinu Hrvatsku koju su u određenim trenutcima znali uspješno braniti, o čemu nam ponajbolje svjedoči njihovo držanje u minulom protusrpskom Domovinskom ratu.

Nasuprot domoljubnoj hrvatskoj političkoj struji, manji dio zadarskih Arbanasa osnivao je i, pod utjecajem zadarske autonomaške općine, uključivao se u autonomaška društva i stranke, koje su se otvoreno protivile ujedinjenju Dalmacije s Banskom Hrvatskom i uvođenju hrvatskoga jezika. Oni su se formalno i javno zalagali, tobože, za autonomiju Dalmacije u sklopu Monarhije, a tajno su priželjkivali njezino priključenje Italiji. Na tome su ustrajno radili i u tome je bit dalmatinskog autonomaštva kojega, na žalost, ima još i danas. Na čelu te talijanaško-autonomaške struje u Arbanasima dugo je bio Petar Marušić koji je i svoje ime talijanizirao u Pietro Marussi. U knjizi se dalje govori i daju brojni podatci o mnogim drugim zaslužnim Arbanasima sve do naših dana, koji su se posebice istakli na polju kulture, vjere, prosvjete, znanosti, umjetnosti, književnosti, politike, diplomacije, gospodarstva i sporta, a osobito košarke.

Ovaj kraći povijesni prikaz zadarskih Arbanasa, makar i nepotpun, bilo je potrebno dati da bi čitatelji mogli dobiti što potpuniju sliku o tom specifičnom naselju i njegovu pučanstvu, a osobito o njihovu životu i tradicijskoj kulturi. Ta kultura, koja danas sve više nestaje, sačuvala je mnoge elemente prenesene iz stare domovine Albanije, a dosta je toga prihvaćeno kroz ženidbene veze i suživot od okolnih Hrvata, ali i od talijanaško-autonomaškoga gradskog pučanstva. O tome nam ponajbolje svjedoči trojezičnost većine zadarskih Arbanasa, osobito onih starijih, koji se još uvijek služe albanskim, talijanskim i hrvatskim jezikom.

U prvom poglavlju svoje knjige autor potanko govori o životu i običajima, tjelesnim i karakternim osobitostima zadarskih Arbanasa, o nastambama i urbanističkoj strukturi naselja, o životu i običajima u obitelji, o opskrbi pitkom vodom i drvom za ogrjev, o običajnom pravu, narodnoj nošnji, osobnom naoružanju, glazbi i plesu, o odnosu prema pokojnicima, poštivanju kruha, o vjerskom životu, ivanjskim vatrama, društvenim, političkim i drugim udrugama, karnevalu, sportu, pučkoj medicini i veterini, gospodarskom životu, mobi, govoru zadarskih Arbanasa, antroponimima, toponimima i hidronimima, te o uporabi glagoljice i širenju informacija u Arbanasima.

Ocjene i prikazi

U drugom poglavlju prof. Stipčević raspravlja o pučkim vjerovanjima, a na samom početku kaže kako su se do prije nekoliko desetljeća među starijim Arbanasima, osobito Arbanaškama, prepričavale čudne priče o vješticama, vilama, vukodlacima, duhovima, mrtvacima i morinama; o životinjama koje svojim ponašanjem navješćuju nesreće; o konjima, psima, mačkama, njihovoj personifikaciji i odnosu prema svijetu mrtvih; o ogromnim troglavim i drugim otrovnim zmijurinama koje noću urliču i tjeraju ljudima strah u kosti; te o amuletima i talismanima koje treba nositi da bi se zaštitili od raznih bolesti, vraćanja, zlih sila i pogleda.

Naravno, svega toga je u novije vrijeme, s razvojem znanosti, moderne tehnike i sredstava komunikacije te izgradnjom javne rasvjete, u mjestu nestalo. Čak i ona čudna huktanja, šaputanja i tajnovita šuštanja koja su se znala čuti iz arbanaškog groblja nestala su kada se saznalo da tamo zalaze mladi i zaljubljeni parovi. Konkretno, u drugom poglavlju govori se o kronima, zmijama, smrti, pokojnicima, grobljima, konjima, psima, mačkama, šišmišima, vragovima, orkulima, kravama, vješticama, egzorcizmu, zlim pogledima, čarolijama, zaštiti najmlađih od uroka i bolesti; zatim o amuletima, zavjetnim darovima, stavljanju novčića, jaja i mesa u temelje kuće, totemima, vatrama, tabuima, mitovima, simbolizmu jaja, jabuka, broju tri, obrani od vremenskih nepogoda, kletvama, potragama za izgubljenim blagom te starobalkanskoj baštini i vjerovanju zadarskih Arbanasa.

U trećem poglavlju riječ je o narodnoj književnosti, pričama, anegdotama i izrekama, a zatim slijedi popis literature i kraća bilješka o piscu, njegovu životu i djelu. Na kraju, treba reći da su ovom vrijednom knjigom naši zadarski Arbanasi upotpunili svoju povijest i spoznaju o sebi samima, o svom doseljenju i bivanju u novoj domovini Hrvatskoj. Posebice su upotpunili onaj osjetljivi i do sada nepoznati dio koji govori o njihovoj tradicijskoj kulturi koja, na žalost, pred naletima modernog života, razvoja znanosti, tehnike i tehnologije te sve veće globalizacije ubrzano nestaje. Hvala prof. Stipčeviću na uloženoj trudu i ovoj osobito vrijednoj knjizi kojom nas je podario i duhovno obogatio, a u kojoj je zabilježio i za buduća pokoljenja u posljednjem trenutku spasio od neminovnog zaborava najveći dio tradicijske kulture zadarskih Arbanasa.

Prof. dr. sc. Marjan Diklić